तत्तु गोमयगोमूत्रदुग्धदधिघृतरूपम्। यथा,—
"पञ्चगव्यं दधिक्षीरघृतगोमूत्रगोमयैः।" इति शब्दचन्द्रिका॥ * ॥ तत्परिमाणं यथा,—
"पलमात्रं दुग्धभागं गोमूत्रं तावदिष्यते।
घृतञ्च पलमात्रं स्यात् गोमयं तोलकत्रयम्॥
दधि प्रस्तमात्रं स्यात् पञ्चगव्यमिदं स्मृतम्।
अथवा पञ्चगव्यानां समानो भाग इष्यते॥"
इति गौतमीयतन्त्रम्॥ * ॥ अपि च।
"गोशृङ्गद्विगुणं मूत्रं पयः स्यात्तच्चतुर्गुणम्।
घृतं तद्द्विगुणं प्रोक्तं पञ्चगव्ये तथा दधि॥" * ॥
तस्य पानफलं यथा,—
"पञ्चगव्येन पूतन्तु वाजिमेधफलं लभेत्।
गव्यन्तु परमं मेध्यं गव्यादन्यन्न विद्यते॥
सौम्ये मुहूर्त्ते संयुक्ते पञ्चगव्यन्तु यः पिबेत्।
यावज्जीवकृतात् पापात् तत्क्षणादेव मुच्यते॥"
गव्यानां देवप्रीतिकरत्वं यथा,—
"दध्ना हि त्रिदशाः सर्व्वे क्षीरेण च महेश्वरः।
घृतेन पावको नित्यं पायसेन पितामहः॥
सक्तुदत्तेन प्रीयन्ते वर्षाणाञ्च त्रयोदश।
तां दत्त्वा चैव प्रीत्वा च प्रेतो मेध्यस्तु जायते॥"
इति वराहपुराणम्॥ * ॥
तस्य विशेषो यथा,—
"पयः काञ्चनवर्णायाः श्वेतवर्णोत्थगोमयम्।
गोमूत्रं ताम्रवर्णाया नीलवर्णाभवं घृतम्॥
दधि स्यात् कृष्णवर्णाया दर्भोदकसमायुतम्।
गोमूत्रमाषकाण्यष्टौ गोमयस्य चतुष्टयम्॥
क्षीरस्य द्वादश प्रोक्ता दध्नस्तु दश उच्यते।
घृतस्य माषकाः पञ्च पञ्चगव्यं मलापहम्॥"
इति गारुड़े प्रायश्चित्तप्रकरणम्॥
पञ्चगुः, त्रि, पञ्चभिर्गोभिः क्रीतः। इति मुग्धबोधव्याकरणे द्विगुसमासः॥
पञ्चगुप्तः, पुं, (पञ्चानामिन्द्रियाणां चापल्यं गुप्तं यत्र। यद्वा पञ्चानां पदार्थानां गुप्तः गोपनं यत्र।) चार्व्वाकदर्शनम्। (करौ चरणौ शिरश्चेति पञ्चाङ्गानि गुप्तानि अस्य।) कच्छपः। इति मेदिनी॥
पञ्चगुप्तिरसा, स्त्री, (पञ्चधा गुप्तौ रसोऽस्याः।) सृक्का। इति राजनिर्घण्टः॥
पञ्चचामरं, क्ली, षोड़शाक्षरपादच्छन्दोविशेषः। यथा,—
"प्रमाणिकापदद्वयं वदन्ति पञ्चचामरम्॥"
इति छन्दोमञ्जरी॥४॥(अस्योदाहरणमाह तत्रैव।
"सुरद्रुमूलमण्डपे विचित्ररत्ननिर्म्मिते
लसद्वितानभूतिते सलीलविभ्रमालसम्॥
सुराङ्गनाभवल्लवीकरप्रपञ्चचामर-
स्फुरत्समीरवीजितं सदाच्युतं भजामि तम्॥")
पञ्चचीरः, पुं, (पञ्च चीराण्यस्य। बौद्धधर्म्मावलम्बि-जिनभेदः। पञ्च चीराणि स्वरभेदा अस्य।) मञ्जुघोषः। इति त्रिकाण्डशेषः॥
पञ्चचूड़ा, स्त्री, (पञ्चसङ्ख्काः चूड़ाः शिरोरत्नानि यस्याः।) अप्सरोविशेषः। इति पुराणम्॥ (यथा, रामायणे। ६। ६२। ७१।
"उर्व्वशी मेनका रम्भा पञ्चचूड़ा तिलोत्तमा।
उपानृत्यंस्तु काकुत्स्थं प्रहृष्टा रक्षसो वधात्॥")
पञ्चजनः, पुं, (पञ्चभिर्भूतैर्जन्यतेऽसौ। पञ्च+जन्+कर्म्मणि घञ्। "जनिवध्योश्च" ।७।३।३५। इति न वृद्धिः।) पुरुषः। इत्यमरः। २। ६। १॥ (यथा, राजतरङ्गिण्याम्। ३। ३५५।
"सङ्गावश्चादिका देवस्तेन श्रीशब्दलाञ्छिताः।
पञ्च पञ्चजनेन्द्रेण पुरे तस्मिन् निवेशिताः॥")
दैत्यविशेषः। स च संह्रादस्य कृतौ पत्न्यां जातः। (यथा, श्रीभागवते। ६। १८। १४।
"संह्रादस्य कृतिर्भार्य्याऽसूत पञ्चजनं ततः॥"
अपरो दैत्यभेदः। श्रीकृष्णः एनं हत्वा सान्दीपनिसुतये अस्य मृतं पुत्रं गुरुदक्षिणारूपं ददौ। यथा, भागवते। ३। ३। २।
"सान्दीपनेः सकृत् प्रोक्तं ब्रह्माधीत्य सविस्तरम्।
तस्मै प्रादात् वरं पुत्रं मृतं पञ्चजनोदरात्॥")
अस्यास्त्रा पाञ्चजन्यनामा शङ्खो जातः। स च श्रीकृष्णस्य। यथा,—
"पाञ्चजन्यं हृषीकेशो देवदत्तं धनञ्जयः॥"
इत्यादि श्रीभगवद्गीतायाम्। १। १५॥ (प्रजापतिः। यथा, भागवते। ६। ४। ५१।
"एषा पञ्चजनस्याङ्ग! दुहिता वै प्रजापतेः।
असिक्नी नाम पत्नीत्वे प्रजेश! प्रतिगृह्यताम्॥"
सगरराजपुत्रः। यथा, हरिवंशे। १५। ६।
"केशिन्यस्तु सगरादसमञ्जसमात्मजम्।
राजा पञ्चजनो नाम बभूव स महाबलः॥"
गन्धर्व्वाः पितरो देवा असुरा रक्षांसि पञ्चजनपदवाच्यानि भवन्ति। इति चिन्तामणिः॥)
पञ्चजनी, स्त्री, पञ्चानां जनानां समाहारः ततो ङीप्। इति व्याकरणम्॥ (विश्वरूपकन्या। यथा, भागवते। ५। ७। १। "तदनुग्रासनपरः पञ्चजनीं विश्वरूपदुहितरमुपयेमे॥")
पञ्चजनीनः, पुं, (पञ्चसु जनेषु व्याप्तः। दिक्संख्ये संज्ञायामिति समासः। पञ्चजने हितम्। पञ्चजनादुपसङ्ख्यानमिति खः। पां। ५। १। ९। वार्त्तिके।) भङ्गः। इति हलायुधः॥ पञ्चजनसम्बन्धिनि पञ्चजन्याः प्रभौ च त्रि॥
पञ्चज्ञानः, पुं, (पञ्चानां पदार्थानां ज्ञानमस्य।) बुद्धः। इति हेमचन्द्रः॥
पञ्चतत्त्वं, क्ली स्त्री, पञ्चानां तत्त्वानां समाहारः। इति व्याकरणम्॥
पञ्चतत्त्वं, क्ली, (पञ्चानां तत्त्वानां समाहारः।) पञ्चभूतम्। इति स्वरोदयः॥ पञ्चमकारः। मद्यमांसमत्स्यमुद्रामैथुनरूपम्। यथा,—
"मद्यं मांसं तथा मत्स्यं मुद्रां मैथुनमेव च।
पञ्चतत्त्वमिदं देवि! निर्व्वाणमुक्तिहेतवे॥
मकारपञ्चकं देवि! देवानामपि दुर्लभम्॥"
इति कैवल्यतन्त्रे प्रथमपटलः॥ वैष्णवानां यथा,—
"तत्त्वज्ञानमिदं प्रोक्तं वैष्णवे शृणु यत्नतः।
गुरुतत्त्वं मन्त्रतत्त्वं मनस्तत्त्वं सुरेश्वरि!॥
देवतत्त्वं ध्यानतत्त्वं पञ्चतत्त्वं वरानने!।
तत्रादौ श्रीगुरोस्तत्त्वं स्नेहाद्वक्ष्यामि पार्व्वति!॥
सतैलं वर्त्तिकायुक्तं देहस्थं ब्रह्मतेजसम्।
गुरुणा मन्त्रदानेन तत्सूत्रं दीपितं भवेत्॥
देवतायाः शरीरं हि मन्त्रादुत्पद्यते ध्रुवम्।
अत एव हि तस्यात्मा देवरूपो न संशयः॥
ईश्वरस्य तु यद्वीर्य्यं तदेव अक्षयात्मकम्।
तेन वर्णात्मकं देहं जन्तोरेव न संशयः॥
मन्त्रवर्णे सर्व्ववर्णमयास्ते परमेश्वरि!।
वर्णतत्त्वमिदं देवि! सर्व्वस्वं मम यद्भवेत्॥
स्वयं देवो न चान्योऽस्मि निर्म्मलो देवरूपकः।
सर्व्वत्र देवतां ध्यायेत् तृणगुल्मलतादिषु॥
ध्यानेन लभते सर्व्वं ध्यानेन विष्णुरूपकः।
ध्यानेन सिद्धिमाप्नोति विना ध्यानं न सिध्यति॥
इति ते कथितं तत्त्वं वैष्णवस्य सुरेश्वरि!।
यज्ज्ञानादमरत्वञ्च विष्णुरूपो भवेन्नरः॥
ते नरा नहि गच्छन्ति कदाचिद्यममन्दिरम्॥"
इति निर्व्वाणतन्त्रे १२ पटलः॥
पञ्चतपाः, [स्] त्रि, (अग्न्यादिभिः पञ्चभिस्तेजःपदार्थैस्तपति यः। पञ्च+तप्+असुन्।) अग्निचतुष्टयसूर्य्यपञ्चकसाध्यतपोविशिष्टः। यथा,
"तेजस्विमध्ये तेजस्वी दवीयानपि गण्यते।
पञ्चमः पञ्चतपसस्तपनो जातवेदसाम्॥"
इति माघे। २। ५१॥
पञ्चतयं, त्रि, (पञ्च अवयवा यस्य। अवयवे तयप्।) पञ्चावयवम्। इति व्याकरणम्॥
पञ्चतन्मात्रं, क्ली, (पञ्चगुणितं शब्दादिभूतसूक्ष्मात्मकं तन्मात्रम्।) तामसाहङ्कारोत्पन्नमहाभूतोपादानकारणशब्दस्पर्शरूपरसगन्धाः। तदाश्रयद्रव्याणि च। इति सांख्यभाष्यम्॥
पञ्चता, स्त्री, (पञ्चानां भूतानां भावः। पाञ्चभौतिकस्य शरीरस्य पञ्चधाभावे आरम्भकाणां भूतानां तद्भावापत्तौ सत्यां औपचारिकत्वात्।) मृत्युः। इत्यमरः। २। ८। ११६॥ (यथा, भागवते। ७। ८। ५२।
"स तु जनपरितापं ततक्षतं जानता ते!।
नरहर उपनीतः पञ्चतां पञ्चविंश॥")
देहारम्भकाणां पृथिव्यादिपञ्चमहाभूतानां स्वांशसंक्रमणात् पृथक्त्वम्। इति भरतः॥ पञ्चभावः। इति मेदिनी॥ (यथा, मनुः। ८। १५१।
"धान्ये सदेलवे वाह्ये नातिक्रामति पञ्चताम्॥")
पञ्चतिक्तं, क्ली, (पञ्चगुणितं तिक्तम्।) तिक्तद्रव्यपञ्चकम्। यथा। निम्बामृतातृषपटोलनिदिग्धिकाः। इत्यादि चक्रपाणिदत्तः॥
पञ्चतीर्थी, स्त्री, (पञ्चानां तीर्थानां समाहारः। ङीप्।) तीर्थपञ्चकम्। यथा। "विषुवद्दिवसे प्राप्ते पञ्चतीर्थीविधानतः।" इति तिथितत्त्वम्। पञ्चतीर्थान्याह। (तानि च भिन्नदेशे भिन्नरूपाणि, तत्र काशीस्थानि। यथा, काशीखण्डे। १००। ३९—४०।
"ज्ञानवापीसुपस्पृश्य नन्दिकेशं ततोऽर्च्चयेत्।
तारकेशं ततोऽभ्यर्च्य महाकालेश्वरं ततः॥
ततः पुनर्दशाश्वमेधिकेयं पञ्चतीर्थिका॥")